

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग चार-अ

वर्ष १२, अंक ७८(३)]

बुधवार, जून २४, २०२६/आषाढ ३, शके १९४८

[पृष्ठे २१, किंमत : रुपये १५.००

असाधारण क्रमांक २४४

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र शासनाने केंद्रीय अधिनियमान्वये तयार केलेले
(भाग एक, एक-अ आणि एक-ल यांमध्ये प्रसिद्ध केलेले नियम व आदेश यांव्यतिरिक्त) नियम व आदेश.

उद्योग, उर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

मंत्रालय, मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरू चौक, मुंबई- ४०० ०३२, दिनांक २३ जून २०२६.

अधिसूचना

बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) अधिनियम, १९८६.

क्रमांक बीएलए २०१८/प्र.क्र.४९९/कामगार-४.— बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) अधिनियम, १९८६ (१९८६ चा १८) च्या कलम १८ च्या पोट-कलम (१) आणि (२) द्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांचा आणि त्याबाबतीत त्यास समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करून, महाराष्ट्र बाल कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) नियम, १९९७ यात आणखी सुधारणा करण्यासाठी पुढील नियम करित आहे;

१. या नियमांस, महाराष्ट्र बाल कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) (पहिली सुधारणा) नियम, २०२५ असे म्हणावे.

२. महाराष्ट्र बाल कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) नियम, १९९७ (यात यापुढे ज्याचा निर्देश, “मुख्य नियम” असा केला आहे) यामध्ये, नियम १ मधील, पोट-नियम (१) मध्ये, “बाल कामगार” या मजकुराऐवजी, “बाल व किशोरवयीन कामगार” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

३. मुख्य नियमाच्या नियम २ मध्ये, पोट-नियम (१) मधील,-

(एक) खंड (ब) नंतर, पुढील खंड समाविष्ट करण्यात येईल :-

“(ब-१) “निधी” याचा अर्थ, अधिनियमाच्या कलम १४ख च्या पोट-कलम (१) अन्वये महाराष्ट्राच्या संबंधित जिल्ह्यासाठी गठीत केलेला बाल आणि किशोरवयीन कामगार पुनर्वसन निधी, असा आहे;”;

(दोन) खंड (ड) नंतर, पुढील खंड समाविष्ट करण्यात येईल :-

“(ड-१) “नगरपालिका” याचा अर्थ, संविधानाच्या अनुच्छेद २४३थ अन्वये गठीत केलेली स्थानिक स्वराज्य संस्था, असा आहे;”;

(तीन) खंड (इ) नंतर, पुढील खंड समाविष्ट करण्यात येईल :-

“(इ-१) “पंचायत” याचा अर्थ, संविधानाच्या अनुच्छेद २४३ब अन्वये गठीत केलेली पंचायत, असा आहे;”;

(चार) खंड (जे) वगळण्यात येईल.

४. मुख्य नियमांच्या नियम २ नंतर, पुढील नियम समाविष्ट करण्यात येतील :-

“२अ. अधिनियमाचे उल्लंघन करून बालकांना व किशोरवयीन यांना नोकरीवर ठेवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत जागरूकता.- राज्य सरकार, अधिनियमाच्या तरतुदींचे उल्लंघन करून, बालकांना व किशोरांना कोणत्याही व्यवसायात किंवा प्रक्रियेत कामावर ठेवले जात नाही किंवा काम करण्यास परवानगी दिली जात नाही याची सुनिश्चिती करण्यासाठी, यथोचित उपाययोजनांद्वारे-

(अ) नियोक्ते आणि अधिनियमाच्या तरतुदींचे उल्लंघन करून, ज्यांना नोकरीवर ठेवले जाऊ शकेल अशी बालके व किशोरवयीन यांसह, सर्वसामान्य जनतेला या अधिनियमाच्या तरतुदींविषयी जागरूक करण्यासाठी जनसंवाद व पारंपारिक माध्यमे, इलेक्ट्रॉनिक माध्यमे किंवा दूरचित्रवाणी, आकाशवाणी, डिजिटल प्रदर्शन, इंटरनेट आधारित उपयोजक यासारखी प्रसार माध्यमे आणि मुद्रित माध्यमे यांचा वापर करून जनजागृती मोहिमा राबवील, आणि त्याद्वारे, अधिनियमाच्या तरतुदींचे उल्लंघन करून कोणत्याही व्यवसायात किंवा प्रक्रियेत बालकांना व किशोरांना गुंतवण्यापासून नियोक्त्यांना किंवा इतर व्यक्तींना परावृत्त करील;

(ब) राज्य शासनाने विनिर्दिष्ट केलेल्या प्राधिकरणांसाठी, संदेशवहनाची साधने सहज सुलभपणे विकसित करून व जाहिरात करून त्याद्वारे, अधिनियमाच्या तरतुदींचे उल्लंघन करून बालकांना व किशोरांना रोजगार देणाऱ्या उपक्रमांचा व घटनांचा अहवाल देण्यास प्रोत्साहन देईल;

(क) अधिनियमाच्या तरतुदी, हे नियम व त्यांच्याशी संबंधित असलेली इतर कोणतीही माहिती, शक्य होईल तिथपर्यंत, रेल्वेचे डबे, रेल्वे स्थानके व टर्मिनल्स, मेट्रो व मोनो रेल्वे स्थानके, सार्वजनिक व खाजगी बस थांबे व स्थानके, टोलनाके, बंदर, बंदर प्राधिकरणे, विमानतळे आणि शॉपिंग सेन्टर्स, बाजारपेठा, सिनेमा हॉल्स, हॉटेल्स, रुग्णालये, धार्मिक प्रार्थनास्थळे, व्यापारी मेळावे, मॉल्स, प्रदर्शने, मनोरंजन उद्याने, जिल्हाधिकारी कार्यालये, स्थानिक प्राधिकरण कार्यालये, पंचायत कार्यालये, पोलीस ठाणे, निवासी कल्याण संघटना कार्यालये, औद्योगिक क्षेत्रे, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाची कार्यालये, शाळा, शैक्षणिक संस्था, न्यायालय संकुले, अधिनियमान्वये प्राधिकृत केलेली सर्व प्राधिकरणांची कार्यालये व त्यांची अधिकृत संकेतस्थळे यांमध्ये प्रदर्शित करील;

(ड) शालेय शिक्षणाच्या अध्ययन साहित्यामध्ये व अभ्यासक्रमामध्ये अधिनियमाच्या तरतुदींचा अंतर्भाव करण्यासाठी यथोचित पद्धतीने चालना देईल;

(इ) राज्य कामगार विभाग, औद्योगिक आरोग्य व सुरक्षा संचालनालय, जिल्हाधिकारी कार्यालये, महसूल विभाग, महिला व बाल विकास विभाग, शिक्षण विभाग, पोलीस, न्यायिक व नागरी सेवा प्रबोधिनी, शिक्षक प्रशिक्षण व उजळणी पाठ्यक्रम (रीफ्रेश कोर्सेस) यामध्ये अधिनियमाच्या तरतुदी व त्यांच्या विविध हितसंबंधितांच्या जबाबदाऱ्या याबाबतच्या प्रशिक्षण व सचेतना साहित्याचा समावेश करण्यास आणि पंचायत सदस्य, डॉक्टर, नियोक्ते आणि राज्य शासनाचे व स्थानिक प्राधिकरणांचे संबंधित अधिकारी यांच्यासह इतर संबंधित हितसंबंधितांसाठी सचेतना कार्यक्रम आयोजित करण्यास चालना देईल;

(फ) बालकांना व किशोरांना काम करण्यास प्रतिबंध, मनाई करताना, त्यांची सुटका करताना आणि सुटका केलेल्या बाल व किशोरवयीन कामगारांचे पुनर्वसन करताना वापरण्यात येतील अशा शक्य तेवढ्या सर्व उपक्रमांना चालना देईल; आणि

(ग) सुटका केलेल्या बालकांना व किशोरांना, शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी आणि त्यांचे कौशल्य वाढविण्यासाठी चालना देईल.

२ब. बालकाने, शिक्षणावर परिणाम होऊ न देता कुटुंबाला मदत करणे.-

(१) कलम ३ च्या तरतुदींच्या अधीन राहून, बालक, त्याच्या शालेय शिक्षणावर कोणत्याही रीतीने परिणाम होऊ न देता,-

(अ) त्याच्या कुटुंबाच्या उपक्रमामध्ये त्याच्या कुटुंबाला मदत करू शकेल, अशी मदत, पुढील शर्तींना अधीन असेल:-

(एक) अशी मदत, अधिनियमास जोडलेल्या अनुसूचीच्या भाग-अ व भाग- ब मध्ये सूचीबद्ध केलेल्या परंपरागत कौशल्यांशी संबंधित असलेल्या कोणत्याही जोखीमकारक व्यवसायांमधील किंवा प्रक्रियेमधील असणार नाही;

(दोन) अशा मदतीत, बालक किंवा त्याचे कुटुंब किंवा कौटुंबिक उपक्रम यासाठी फायदेशीर असलेल्या वस्तूनिर्मितीच्या,

उत्पादनाच्या, पुरवठ्याच्या, किंवा किरकोळ विक्री साखळीच्या कोणत्याही टप्प्यावरील कामाचा किंवा व्यवसायाचा किंवा प्रक्रियेचा अंतर्भाव असणार नाही;

(तीन) त्याच्या कुटुंबात, किंवा कौटुंबिक उपक्रमात, जेथे त्याचे कुटुंब भोगवटादार आहे तेथे मदत करण्यासाठीच केवळ मुभा असेल;

(चार) शाळेच्या वेळेत आणि संध्याकाळी ७ ते सकाळी ८ या कालावधीमध्ये कोणतीही कामे पार पाडली जाणार नाहीत;

(पाच) जी कामे, बालकाच्या शैक्षणिक हक्कास किंवा त्याच्या शाळेतील उपस्थितीस अडथळा निर्माण करील किंवा हस्तक्षेप करील अथवा शाळेने बालकाला नेमून दिलेल्या गृहपाठ किंवा कोणताही अभ्यासक्रमेत्तर उपक्रम यांसारख्या संपूर्ण शिक्षणाशी संबंधित असलेल्या अविभाज्य शैक्षणिक उपक्रमांसह त्याच्या शिक्षणावर प्रतिकूल परिणाम करील अशा मदतीच्या कामांमध्ये त्याला गुंतविले जाणार नाही;

(सहा) ज्यामुळे तो थकून जाईल अशा कोणत्याही कामामध्ये विश्रांती न घेता त्याला सतत गुंतविले जाणार नाही आणि त्याला त्याचे आरोग्य व मन ताजेतवाने होण्यासाठी विश्रांती घेण्याची मुभा देण्यात येईल, आणि बालक, दिवसातील विश्रांतीचा कालावधी वगळून तीन तासांपेक्षा अधिक काळ मदत करणार नाही;

(सात) त्याच्या कुटुंबास किंवा कौटुंबिक उपक्रमांना मदत करताना प्रौढ किंवा किशोराच्या ऐवजी कोणत्याही मार्गाने बालकाचा समावेश केला जाणार नाही; आणि

(आठ) त्या त्या वेळी लागू असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्याचे उल्लंघन केले जाणार नाही;

(ब) जी, कोणताही व्यवसाय, काम, पेशा, वस्तू निर्मिती किंवा कामधंदा यांच्याशी अनुषंगिक नसेल अथवा बालकास किंवा बालकावर नियंत्रण ठेवणारी इतर कोणत्याही व्यक्तीस कोणतेही प्रदान करण्यासाठी किंवा लाभासाठी असेल आणि बालकाच्या शिक्षणास व संपूर्ण विकासाला अहितकारक नसेल अशा रीतीने, त्याच्या कुटुंबाला मदत किंवा सहाय्य करू शकेल.

स्पष्टीकरण १.- या नियमाच्या प्रयोजनांसाठी, -

(अ) बालकाचा जैविक भाऊ व बहीण;

(ब) बालकाच्या पालकांद्वारे कायदेशीररित्या दत्तकविधानामार्फत बालकाचा भाऊ किंवा बहीण; आणि

(क) बालकाच्या पालकांचे जैविक भाऊ व बहीण यांचा, बालकाच्या कुटुंबाच्या समावेशाकरिता अंतर्भाव करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण २.- स्पष्टीकरण १ च्या प्रयोजनासाठी, याद्वारे, असे स्पष्ट करण्यात येते की, प्रथमतः, एखादी व्यक्ती ही, जैविक भाऊ किंवा बहीण आहे किंवा कासे यासंबंधी कोणतीही शंका असल्यास, संबंधित स्थानिक प्राधिकरणाने, महानगरपालिका नगरपालिकेने, किंवा यथास्थिति, पंचायतीने दिलेल्या अशा व्यक्तीच्या वंशावळीची किंवा शासनाच्या संबंधित प्राधिकरणाने दिलेल्या इतर कोणत्याही कायदेशीर दस्तऐवजांची तपासणी करून त्याद्वारे, अशी शंका दूर करण्यात करता येऊ शकेल.

(२) ज्या शाळेमध्ये बालक शिक्षण घेत आहे, त्या शाळेच्या मुख्याध्यापकास किंवा प्राचार्यास न कळविता, बालक लागोपाठ तीस दिवसांसाठी अनुपस्थित असेल तर, प्राचार्य किंवा मुख्याध्यापक, अशी अनुपस्थिती, नियम ३१ पोट-नियम (१) च्या खंड (एक) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या संबंधित नोडल अधिकाऱ्यास माहितीकरिता कळवील;

२क. बालकाने, कलाकार म्हणून काम करणे.- (१) कलम ३ च्या तरतुदींच्या अधीन राहून, बालकास, पुढील शर्तींना अधीन राहून, कलाकार म्हणून काम करण्यासाठी मुभा देता येईल:-

(अ) बालकाला, एका दिवसामध्ये, पाच तासांपेक्षा अधिक आणि विश्रांतीशिवाय तीन तासांपेक्षा अधिक काळ काम करण्यासाठी मुभा देण्यात येणार नाही;

(ब) कोणत्याही दृकश्राव्य माध्यम निर्मितीचा कोणताही निर्माता किंवा बालकाचा सहभाग अंतर्भूत असलेला कोणताही व्यावसायिक कार्यक्रम, जिल्हा दंडाधिकार्याकडून परवानगी मिळविल्यानंतरच केवळ सहभागामध्ये बालकाचा समावेश करील, जेथे कार्यक्रम पार पाडावयाचा आहे अशा ठिकाणच्या संबंधित निरीक्षकाला परवानगीची प्रत माहितीकरिता सादर करावयाची

आहे, आणि कार्यक्रम सुरू करण्यापूर्वी, **नमुना अ-१** मधील हमीपत्र आणि सहभागी झालेल्या बालकांची यादी, आई-वडिलांची किंवा यथास्थिति, पालकांची संमती, बालकाच्या सुरक्षेस व सुरक्षिततेसाठी जबाबदार असलेल्या निर्मात्याच्या किंवा कार्यक्रमाच्या व्यक्तीचे नाव जिल्हा दंडाधिकार्यास सादर करील, आणि जर कोणत्याही बालकाला, प्रसंगचित्रणामध्ये सहभागी करून घेण्यात आले असेल तर, प्रसंग चित्रणाच्या संपूर्ण प्रक्रियेमध्ये अशा बालकाचा कोणताही दुरुपयोग, उपेक्षा किंवा शोषण करण्यात आलेली नाही याची खात्री करण्यासाठी सर्व उपाययोजना करण्यात आल्या होत्या असा विनिर्देश करणारे निवेदन त्याच्या सर्व चित्रपटांच्या पडद्यावर आणि टीव्ही कार्यक्रमांवर करण्यात येईल याची सुनिश्चिती करील; तसेच निर्मिती गृहास, बालकाच्या मेकअपसाठी, हानिकारक, जोखीमकारक, रसायन आधारित सौंदर्यप्रसाधनांचा वापर करण्यास परवानगी असणार नाही.

(क) खंड (ब) मध्ये निर्दिष्ट केलेले हमीपत्र, सहा महिन्यांसाठी विधीग्राह्य असेल आणि पुढील गोष्टींसह, अशा प्रयोजनासाठी राज्य शासनाने, वेळोवेळी, निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक तत्वांशी व संरक्षण धोरणांशी अनुरूप असलेल्या शिक्षण, सुरक्षा, सुरक्षितता व पालकाचा दुरुपयोग केल्याचे कळवणे यांसाठीच्या तरतुदी त्यामध्ये स्पष्टपणे नमूद करील:-

(एक) बालकाच्या शारीरिक व मानसिक आरोग्याच्या सोयीसुविधांची सुनिश्चिती करणे;

(दोन) बालकाचा वेळेवर पोषण आहार देणे;

(तीन) दैनंदिन गरजांसाठी पर्याप्त तरतुदींसह सुरक्षित व स्वच्छ निवारा पुरविणे; आणि

(चार) बालकांच्या शिक्षणाच्या, काळजीच्या व संरक्षणाच्या, आणि लैंगिक अपराधांविरुद्धच्या हक्कांसह त्यांच्या संरक्षणासाठी त्या त्या वेळी अमलात असलेल्या सर्व कायद्यांचे अनुपालन करणे;

(ड) शाळेतील शैक्षणिक पाठापासून बालकाला दूर ठेवले जाणार नाही याची सुनिश्चिती करता अशा प्रकारे बालकाच्या शिक्षणासाठी यथोचित सुविधांची व्यवस्था करण्यात येईल आणि बालकाला, सत्तावीस दिवसांपेक्षा अधिक काळ सतत काम करण्याला परवानगी देण्यात येणार नाही;

(इ) बालकाचे संरक्षण, काळजी व सर्वोत्तम हित याची सुनिश्चिती करता यावी म्हणून निर्मितीकरिता किंवा कार्यक्रमाकरिता कमाल पाच बालकांसाठी एका जबाबदार व्यक्तीची नियुक्ती करण्यात येईल.

(फ) निर्मितीपासून किंवा कार्यक्रमापासून, बालकाला मिळालेल्या उत्पन्नाच्या किमान वीस टक्के उत्पन्न, बालकासोबत सहखातेधारक असणाऱ्या पालकाद्वारे, बालकाच्या नावे असलेल्या राष्ट्रीयीकृत बँकेतील ठेव खात्यात थेट जमा करण्यात येईल, ही रक्कम, बालक सज्जन झाल्यानंतर त्याच्या खात्यात जमा करण्यात येईल; आणि

(ग) बालकाला, त्याची इच्छा व संमती यांच्याविरुद्ध, अनौपचारिक करमणूक कार्यक्रमासह कोणत्याही दृकश्राव्य व क्रीडा कार्यक्रमात सहभागी करून घेतले जाणार नाही.

(२) कलम ३ च्या पोट-कलम (२) च्या स्पष्टीकरणामधील खंड (ग) च्या प्रयोजनांसाठी, “असा इतर कार्यक्रम” या संज्ञेचा अर्थ,-

(एक) जेथे बालक स्वतः एखाद्या क्रीडा स्पर्धेमध्ये किंवा कार्यक्रमांमध्ये अथवा अशा क्रीडा स्पर्धेच्या किंवा कार्यक्रमाच्या प्रशिक्षणामध्ये सहभागी होत आहे असा कोणताही कार्यक्रम;

(दोन) रियालिटी शो, प्रश्नमंजुषा प्रयोग, टॅलेंट शो, रेडिओ व त्यामधील कोणताही कार्यक्रम यासह दूरचित्रवाणीवरील किंवा अन्य कोणत्याही माध्यमालरील चित्रपट व माहितीपट;

(तीन) नाट्य मालिका;

(चार) प्रयोगाचे किंवा कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालक म्हणून सहभाग;

(पाच) ज्यामध्ये आर्थिक लाभासाठी केलेल्या रस्त्यावरील कार्यक्रमाचा समावेश असणार नाही असे ज्यास, राज्य शासन, वैयक्तिक बाबतीत परवानगी देते असे इतर कोणतेही कलात्मक कार्यक्रम, असा आहे आणि त्यामध्ये त्यांचा समावेश होतो.

५. मुख्य नियमांच्या नियम ३ ऐवजी, पुढील नियम दाखल करण्यात येईल:-

“३. कामाचे तास - कलम ७ च्या तरतुदींना अधीन राहून, कोणत्याही किशोराला, आस्थापनेतील किशोराच्या कामाच्या तासांचे विनिमय करणाऱ्या त्या-त्यावेळी अंमलात असलेला कायदान्वये परवानगी असेल अशा कामाच्या तासांच्या संख्येपेक्षा अधिक काळ अशा आस्थापनेत काम करण्यास भाग पाडले जाणार नाही किंवा परवानगी दिली जाणार नाही.

६. मुख्य नियमांच्या नियम ४ ऐवजी, पुढील नियम दाखल करण्यात येईल:-

“४. वयाचे प्रमाणपत्र.-

(१) जेव्हा निरीक्षकाला, अधिनियमाच्या कलम ३क अन्वये ज्यामध्ये किशोराला, काम करण्यास मनाई आहे व्यवसायांपैकी किंवा प्रक्रियेपैकी कोणत्याही व्यवसायामध्ये किंवा प्रक्रियेमध्ये किशोराला नोकरीवर ठेवण्यात आलेले आहे अशी धास्ती वाटत असेल त्याबाबतीत, तो, त्या किशोराच्या नियोक्त्याला वैद्यकीय प्राधिकरणाकडून घेतलेले वयाचे प्रमाणपत्र निरीक्षकाला सादर करण्यास फर्मावील.

(२) वैद्यकीय प्राधिकरण, पोट-नियम (१) अन्वये वयाचे प्रमाणपत्र देण्यासाठी किशोराची तपासणी करताना,-

(एक) किशोराचे आधार कार्ड आणि ते नसल्यास;

(दोन) महानगरपालिकेने किंवा नगरपालिका प्राधिकरणाने किंवा पंचायतीने दिलेले किशोराचे जन्म प्रमाणपत्र, आणि ते नसल्यास;

(तीन) शाळा प्राधिका-याने प्रमाणित केलेली जन्मतारीख किंवा किशोराच्या संबंधित परीक्षा मंडळाकडे माध्यमिक शालांत किंवा समकक्ष प्रमाणपत्र आणि वरील खंड (एक) ते (तीन) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या पद्धतीपैकी कोणत्याही पद्धतीच्या अभावी, अस्थीकरण चाचणी किंवा इतर कोणतीही वैद्यकीय वय निर्धारित करणारी नवीन चाचणी यामार्फत अशा वैद्यकीय प्राधिकरणाद्वारे वय निर्धारित करण्यात येईल.

(३) याबाबतीत, राज्य शासनाद्वारे विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा अतिरिक्त कामगार आयुक्त किंवा कामगार उपायुक्त (विभागीय प्रमुख) यांच्यापेक्षा खालच्या दर्जाच्या नसलेल्या समुचित प्राधिकाऱ्याच्या आदेशावरून, अस्थीकरण चाचणी किंवा इतर कोणतीही वैद्यकीय वय निश्चिती करणारी नवीन चाचणी करण्यात येईल, आणि या आदेशाच्या तारखेपासून पंधरा दिवसांच्या आत असे निर्धारण पूर्ण करण्यात येईल.

(४) पोट-नियम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेले वयाचे प्रमाणपत्र, नमुना - अ मध्ये देण्यात येईल. वयाचे प्रमाणपत्र देण्याकरिता वैद्यकीय प्राधिकरणाला प्रदेय असलेले आकार हे, त्यांच्या वैद्यकीय मंडळांसाठी, राज्य शासनाद्वारे विनिर्दिष्ट करण्यात येईल त्याप्रमाणे असेल.

(५) वैद्यकीय प्राधिकरणाला प्रदेय असलेले आकार हे, या नियमाअन्वये ज्याचे वय निर्धारित करण्यात येत आहे त्या किशोराच्या नियोक्त्याकडून देण्यात येईल.

५. मुख्य नियमांच्या नियम ५ मध्ये, पोट-नियम (१) मधील, “बालकांच्या” या मजकुराऐवजी, “किशोरांच्या” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

६. मुख्य नियमांच्या नियम १० मधील, “बालक” हा मजकूर, ज्या दोन ठिकाणी आला आहे त्या दोन्ही ठिकाणी त्याऐवजी, “किशोर” हा मजकूर, त्याच्या व्याकरणिक फेरफारसह दाखल करण्यात येईल.

७. मुख्य नियमांच्या नियम ११ मध्ये,-

(एक) “बालक” या मजकुराऐवजी, “किशोर” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल;

(दोन) खंड (ब) मधील, “बालकास” या मजकुराऐवजी, “किशोरास” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

८. मुख्य नियमांच्या नियम १२ मध्ये, “बालक” हा मजकूर, ज्या दोन ठिकाणी आला आहे त्या दोन्ही ठिकाणी त्याऐवजी, “किशोर” हा मजकूर, त्याच्या व्याकरणिक फेरफारसह दाखल करण्यात येईल.

१. मुख्य नियमाच्या नियम १३ मध्ये,-

(एक) पोट-नियम (१) मधील, “बालकास” या मजकुराऐवजी, “किशोरास” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल;

(दोन) पोट-नियम (२) मधील, “बालक” हा मजकूर, ज्या दोन ठिकाणी आला आहे त्या दोन्ही ठिकाणी त्याऐवजी, “किशोर” हा मजकूर, त्याच्या व्याकरणिक फेरफारसह दाखल करण्यात येईल.

१०. मुख्य नियमाच्या नियम १४ मध्ये, पोट-नियम (२) मधील, “बालकांना” या मजकुराऐवजी, “किशोरांना” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

११. मुख्य नियमाच्या नियम १५ मधील, “बालकाला” या मजकुराऐवजी, “किशोराला” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

१२. मुख्य नियमाच्या नियम १६ मध्ये, “बालक” हा मजकूर, ज्या दोन ठिकाणी आला आहे त्या दोन्ही ठिकाणी त्याऐवजी, “किशोर” हा मजकूर, त्याच्या व्याकरणिक फेरफारसह दाखल करण्यात येईल.

१३. मुख्य नियमाच्या नियम १७ मध्ये, “बालकांना” या मजकुराऐवजी, “किशोरांना” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

१४. मुख्य नियमाच्या नियम १८ मध्ये, “बालक” हा मजकूर, ज्या दोन ठिकाणी आला आहे त्या दोन्ही ठिकाणी त्याऐवजी, “किशोर” हा मजकूर, त्याच्या व्याकरणिक फेरफारसह दाखल करण्यात येईल.

१५. मुख्य नियमाच्या नियम १९ मध्ये, “बालकांनी” या मजकुराऐवजी, “किशोरांनी” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

१६. मुख्य नियमाच्या नियम २० मध्ये, “बालकाच्या” या मजकुराऐवजी, “किशोराच्या” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

१७. मुख्य नियमाच्या नियम २१ मध्ये,-

(एक) पोट-नियम (१) मधील, “बालकाला” या मजकुराऐवजी, “किशोराला” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल;

(दोन) पोट-नियम (२) मधील, “बालकाला” हा मजकूर, ज्या दोन ठिकाणी आला आहे त्या दोन्ही ठिकाणी त्याऐवजी, “किशोराला” हा मजकूर, दाखल करण्यात येईल.

१८. मुख्य नियमाच्या नियम २२ मध्ये,-

(एक) पोट-नियम (१) मधील, “बालकाला” या मजकुराऐवजी, “किशोराला” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल;

(दोन) पोट-नियम (२) मधील, “बालक” या मजकुराऐवजी, “किशोर” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

१९. मुख्य नियमाच्या नियम २३ मधील, “बालकांना” या मजकुराऐवजी, “किशोरांना” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

२०. मुख्य नियमाच्या नियम २४ मध्ये,-

(एक) खंड (अ) ऐवजी, पुढील खंड दाखल करण्यात येईल:-

“(अ) प्रत्येक कामाच्या खोलीत किंवा आस्थापनेत, कोणत्याही खोलीतून बाहेर पडण्यासाठी असलेल्या दरवाजांना, नोकरीवर असलेल्या किशोरास ते सहजपणे व तात्काळ उघडता येणार नाही अशा पद्धतीने कुलूपे लावू नये किंवा ते आतून बंद करण्यात येऊ नयेत, आणि आणि असे सर्व दरवाजे, जर ते सरकत्या प्रकारचे नसतील तर, ते बाहेरील बाजूस उघडतील अशा रीतीने त्यांची रचना करण्यात येईल;”;

(दोन) खंड (ब) मधील, “बालकांना” या मजकुराऐवजी, “किशोरांना” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

(तीन) खंड (क) मध्ये, “व्यक्तीला” या मजकुराऐवजी, “किशोराला” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

२१. मुख्य नियमाच्या नियम २६ मधील, “बालकांमागे” या मजकुराऐवजी, “किशोरांमागे” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

२२. मुख्य नियमाच्या नियम २७ मधील, “बालकाची” या मजकुराऐवजी, “किशोराची” हा मजकूर दाखल करण्यात येईल.

२३. मुख्य नियमाच्या नियम २८ नंतर, पुढील नियम समाविष्ट करण्यात येतील:-

“२९. निरीक्षकांची कर्तव्ये.- अधिनियमाच्या तरतुदींच्या अनुपालनाची सुनिश्चिती करण्याच्या प्रयोजनांसाठी, कलम

१७ अन्वये, राज्य शासनाद्वारे नियुक्त केलेला निरीक्षक,-

(एक) राज्य शासनाने वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या तपासणीच्या मानकांचे पालन करील;

(दोन) अधिनियमाच्या तरतुदींच्या अनुपालनाची सुनिश्चिती करण्याच्या प्रयोजनांसाठी, राज्य शासनाने, वेळोवेळी, निर्गमित केलेल्या सूचनांचे पालन करील; आणि

(तीन) अधिनियमाच्या तरतुदींच्या अनुपालनाची सुनिश्चिती करण्याच्या प्रयोजनांसाठी, त्याने केलेली तपासणी आणि अशा प्रयोजनांकरिता त्याने केलेली कार्यवाही या संबंधातील अहवाल दर तीन महिन्यांनी राज्य सरकारला देईल.

३०. नियतकालिक तपासणी व संनियंत्रण.- राज्य शासन, कलम १७ च्या तरतुदी अंमलात आणण्यासाठी संनियंत्रण व तपासणीची एक पद्धती निर्माण करील, त्यामध्ये,-

(एक) ज्या ठिकाणी बालकांच्या रोजगाराला प्रतिबंध केलेला आहे आणि जेथे जोखीमकारक व्यवसाय किंवा प्रक्रिया केल्या जातात अशा ठिकाणांच्या निरीक्षकांनी करावयाच्या नियतकालिक तपासणीची संख्या;

(दोन) निरीक्षक, खंड (एक) अन्वये तपासणी करावयाच्या विषयाच्या संबंधात त्याच्याकडे प्राप्त झालेल्या तक्रारींच्या संबंधात ज्या कालांतराने राज्य शासनाकडे अहवाल सादर करील ती कालांतरे आणि त्यानंतर त्याने केलेल्या कारवाईचा तपशील;

(तीन) (अ) जे बालक, अधिनियमाचे उल्लंघन करून कुटुंबामध्ये किंवा कुटुंबाच्या उपक्रमांमध्ये काम करित आहेत अशा बालकांसह अधिनियमाच्या तरतुदींचे उल्लंघन करणारी कामे करित असल्याचे आढळून आलेली बालके व किशोर;

(ब) आपसमेळ केलेल्या अपराधांची संख्या व तपशील;

(क) लादलेल्या व वसूल केलेल्या आपसमेळ रकमेचा तपशील; आणि

(ड) अधिनियमान्वये बालकांना व किशोरांना पुरविण्यात आलेल्या पुनर्वसन सेवांचा तपशील, यांचा अभिलेख इलेक्ट्रॉनिकरित्या किंवा अन्य प्रकारे नोंदी ठेवणे.”.

२४. मुख्य नियमाच्या प्रकरण ४ नंतर, पुढील प्रकरण समाविष्ट करण्यात येईल :-

“प्रकरण पाच”

जिल्हा दंडाधिकाऱ्याची कर्तव्ये आणि बाल व किशोरवयीन कामगार पुनर्वसन निधी

३१. जिल्हा दंडाधिकारी ची कर्तव्ये.-

(१) जिल्हा दंडाधिकारी,-

(एक) त्याला आवश्यक वाटतील इतक्या, समन्वय (नोडल) अधिकारी म्हणून संबोधण्यात यावयाच्या, त्यास दुय्यम असतील अशा अधिकाऱ्यांना निर्दिष्ट करील, हे अधिकारी, कलम १७क अन्वये राज्य शासनाने त्यास प्रदान केलेली व सोपविलेली जिल्हा दंडाधिकाऱ्याच्या सर्व किंवा त्यापैकी कोणत्याही अधिकारांचा वापर करील आणि त्याची सर्व किंवा त्यापैकी कोणतीही कर्तव्ये पार पाडील;

(दोन) दुय्यम अधिकारी म्हणून त्याच्या स्थानिक अधिकार क्षेत्रामध्ये, त्याने वापर करावयाचे व पार पाडावयाची त्यास यथोचित वाटतील असे अधिकार व कर्तव्ये, समन्वय (नोडल) अधिकाऱ्याकडे सोपविल;

(तीन) पुढील अधिकाऱ्यांचा समावेश असणाऱ्या, जिल्ह्यामध्ये स्थापन करावयाच्या कृती दलाचा (टार्स्क फोर्स) अध्यक्ष म्हणून काम करील: -

(अ) त्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांच्या प्रयोजनांसाठी कलम १७ अन्वये नियुक्त केलेला निरीक्षक;

(ब) त्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांच्या प्रयोजनांसाठी पोलीस अधीक्षक;

(क) त्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांच्या प्रयोजनांसाठी अतिरिक्त जिल्हा दंडाधिकारी;

- (ड) त्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांच्या प्रयोजनांसाठी खंड (एक) अन्वये निर्दिष्ट केलेला समन्वय (नोडल) अधिकारी;
- (इ) त्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांच्या प्रयोजनांसाठी सहायक कामगार आयुक्त;
- (फ) बाल व किशोरवयीन कामगारांची सुटका करण्यामध्ये व पुनर्वसनामध्ये कार्यरत असणाऱ्या जिल्ह्यामधील दोन स्वयंसेवी संघटनांचे प्रत्येकी दोन प्रतिनिधी, तीन वर्षांच्या कालावधीसाठी आळीपाळीने;
- (ग) जिल्हा न्यायाधीशाद्वारे नियुक्त करावयाचा जिल्हा विधी सेवा प्राधिकरणाचा एक प्रतिनिधी;
- (ह) जिल्हा मानवी अपव्यापार विरोधी पथकाचा एक सदस्य ;
- (आय) त्याच्या स्थानिक सीमांच्या प्रयोजनांसाठी विशेष बाल न्याय पोलीस पथकाचा प्रमुख;
- (जे) जिल्हा बालकल्याण समितीचा अध्यक्ष;
- (के) महिला व बाल विकासाशी संबंधित असणारी राज्य शासनाच्या मंत्रालयाच्या एकात्मिक बाल संरक्षण योजनेखालील जिल्ह्यातील जिल्हा बाल संरक्षण अधिकारी;
- (ल) जिल्हा शिक्षण अधिकारी;
- (म) जिल्हा दंडाधिकाऱ्याने नामनिर्देशित केलेली अन्य कोणतीही व्यक्ती;
- (न) खंड (एक) मध्ये निर्दिष्ट केलेला व अध्यक्षांने नामनिर्देशित केलेला कोणताही समन्वय (नोडल) अधिकारी हा, कृती दलाचा सचिव असेल

(२) पोट-नियम (१) च्या खंड (तीन) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कृती दलाची, तीन महिन्यांतून कमीत कमी एक बैठक घेण्यात येईल आणि उपलब्ध वेळ, त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या कायदानुसार सुटकेचा मुद्दा, योजनेची गोपनीयता, सुटका करण्यासाठी व प्रत्यावर्तनकरिता राज्य शासनाने, वेळोवेळी, निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार, पीडितांचे व साक्षीदारांचे संरक्षण व अंतरिम सहाय्य विचारात घेऊन सुटकेची कारवाई करण्यासाठी सर्वसमावेशक कृती योजना करण्यात येईल; आणि कृती दल, राज्य शासनाने अशा प्रयोजनाकरिता तयार केलेल्या पोर्टलवर अशा सभेचे इतिवृत्त देखील अपलोड करतील.

(३) पोट-नियम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कर्तव्यांव्यतिरिक्त, जिल्हा दंडाधिकारी, अधिनियमाच्या तरतुदींचे उल्लंघन करून, ज्यांना कामगार म्हणून कामावर ठेवलेले आहे अशा बालकांची व किशोरांची सुटका करण्यात आली आहे आणि पुढीलप्रमाणे त्यांचे पुनर्वसन करण्यात आले आहे याची समन्वय (नोडल) अधिकाऱ्यांमार्फत खात्री करण्यात येईल:-

- (अ) (एक) बालन्याय (बालकांची काळजी व संरक्षण) अधिनियम, २०१५ (२०१६ चा २) आणि त्या खाली केलेले नियम;
- (दोन) वेठबिगार कामगार प्रथा (निर्मूलन) अधिनियम, १९७६ (१९७६ चा १९);
- (तीन) वेठबिगार कामगारांच्या पुनर्वसनासाठी केंद्रीय क्षेत्र योजना;
- (चार) शैक्षणिक सेतू उपक्रम जसे की, समग्र शिक्षा अभियान;
- (पाच) ज्या अन्वये अशा बालकांचे किंवा किशोरांचे पुनर्वसन करता येईल असा त्या त्या वेळी अंमलात असलेला इतर कोणताही कायदा किंवा योजना, यांच्या तरतुदींनुसार; आणि पुढील बाबींच्या अधीन राहून,-
- (एक) सक्षम अधिकारिता असलेल्या न्यायालयाचे निदेश, कोणतेही असल्यास;
- (दोन) या संबंधात, केंद्र सरकारने व राज्य शासनांनी वेळोवेळी काढलेली, सुटका, पुनर्वसन व प्रत्यावर्तन करण्याची मार्गदर्शकतत्वे.

३२. बालकांना किंवा किशोरांना बाल व किशोरवयीन कामगार पुनर्वसन निधीमधून रक्कम प्रदान करणे.-

(१) कलम १४ख च्या पोट-कलम (३) अन्वये जिल्हा बाल व किशोरवयीन कामगार पुनर्वसन निधीत जमा केलेली, ठेवलेली किंवा गुंतवलेली रक्कम आणि त्यावर प्राप्त झालेले व्याज, ज्यांच्या नावे अशी रक्कम जमा केलेली होती त्या बालकास किंवा किशोरास, पुढील रीतीने प्रदान करण्यात येईल :-

(एक) अधिकारिता असणारा निरीक्षक किंवा समन्वय (नोडल) अधिकारी, अशी खात्री करील की, त्याच्या देखरेखीखाली, राष्ट्रीयीकृत बँकेत बालक किंवा किशोराच्या नावे खाते उघडण्यात आले आहे आणि ज्या बँकेत, निधीची रक्कम ठेवण्यात आली आहे त्या बँकेस ऑनलाईन, किंवा यथास्थिति, कलम १४ख च्या पोट-कलम (३) अन्वये निधीची रक्कम गुंतविण्यास जबाबदार असणाऱ्या अधिकाऱ्याला कळविण्यात आले आहे;

(दोन) बालकाच्या किंवा किशोराच्या नावाने असलेल्या निधीच्या प्रमाणशीर रकमेवर प्राप्त झालेले व्याज, बालकाच्या, किंवा यथास्थिति, किशोराच्या खात्यामध्ये प्रत्येक सहा महिन्यांनी, बँक अधिकाऱ्याकडून हस्तांतरित करण्यात येईल आणि ही बाब, संबंधित कामगार कार्यालयाला कळविण्यात येईल आणि संबंधित कामगार कार्यालय, ठेवलेल्या रोकड वहीत उक्त नोंद करील;

(तीन) जेव्हा संबंधित बालक किंवा किशोर, वयाची अठरा वर्षे पूर्ण करील तेव्हा, शक्य तितक्या लवकर, तात्काळ किंवा तीन महिन्यांच्या कालावधीत, बँकेत शिल्लक असलेली रक्कम किंवा कलम १४ख च्या पोट-कलम (३) अन्वये अशा प्रकारे गुंतवलेली शिल्लक रक्कम त्यावरील व्याजासह, बालकाच्या नावे जमा केलेली, ठेवलेली किंवा गुंतवलेली एकूण रक्कम, बालकाच्या किंवा किशोराच्या उक्त बँक खात्यात ऑनलाईन स्वरूपात हस्तांतरित करण्यात येईल;

(चार) बँकेतून प्राप्त झालेल्या माहितीवरून, संबंधित निरीक्षक, बालकाची किंवा किशोराची ओळख पटवण्यासाठी पुरेसा असेल असा संबंधित बालकाचा किंवा किशोराचा तपशील यासह, खंड (दोन) व खंड (तीन) अन्वये हस्तांतरित केलेल्या रक्कमेचा अहवाल तयार करील, आणि अहवालाची प्रत दरवर्षी, राज्य शासनाला माहितीकरिता पाठवण्यात येईल.

(२) अधिनियमाच्या तरतुदींचे उल्लंघन केल्याबद्दल बालकाच्या किंवा किशोराच्या नावे न्यायालयाच्या आदेशानुसार किंवा न्यायनिर्णयानुसार अपराधांची आपसमेळ करण्यासाठी दंडाच्या स्वरूपात वसूल केलेली कोणतीही रक्कम, निधीत जमा करण्यात येईल आणि अशा आदेशानुसार किंवा न्यायनिर्णयानुसार ती खर्च करण्यात येईल.

(३) सर्व कामगार कार्यालये, जिल्हा बाल व किशोरवयीन कामगार पुनर्वसन निधीसाठी स्वतंत्र रोकड वही ठेवतील. वरील पोट-नियम (१) च्या उप-खंड (तीन) अन्वये निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे, एकदा का रक्कम ऑनलाईन हस्तांतरित करण्यात आली की, त्याबाबत संबंधित कामगार कार्यालयाला कळविण्यात येईल आणि संबंधित कामगार कार्यालय, त्यांच्या रोकड वहीत नोंद करील आणि वेळोवेळी ती अद्ययावत ठेवील.

३३. ज्या तक्रार दाखल करू शकते अशा व्यक्ती.- कोणताही अपराध केल्याबद्दल या अधिनियमान्वये ज्या कोणत्याही व्यक्तीस तक्रार दाखल करता येईल त्या व्यक्तीमध्ये, पोलीस अधिकारी, या अधिनियमाखालील निरीक्षक, अशासकीय संघटनेचा सदस्य आणि शाळेचे शिक्षक, शाळा व्यवस्थापन समिती, बाल संरक्षण समिती, पंचायत किंवा नगरपालिका यांचे प्रतिनिधी यांचा समावेश असेल, ते, त्यांच्या संबंधित शाळेमधील कोणत्याही विद्यार्थ्यांना कामावर लावण्यात येत असेल तर त्याबाबतची तक्रार दाखल करण्यासाठी संवेदनशील असतील.

३४. अपराधांची आपसमेळ करण्याची रीत.-

(१) (एक) जिने कलम १४ च्या पोट-कलम (३) अन्वये पहिल्यांदाच अपराध केलेला आहे; किंवा

(दोन) जी माता पिता किंवा पालक असून, जिने उक्त कलमाखालील अपराध केला आहे, अशी कोणतीही आरोपी व्यक्ती, कलम १४घ च्या पोट-कलम (१) अपराधाची आपसमेळ करण्यासाठी अधिकारिता असणाऱ्या जिल्हा दंडाधिकारी अर्ज दाखल करू शकेल.

(२) जिल्हा दंडाधिकारी, पोट-नियम (१) अन्वये दाखल केलेल्या अर्जावरून, आरोपी व्यक्तीची व संबंधित निरीक्षकाची सुनावणी घेल्यानंतर, अर्ज निकालात काढील, आणि जर अर्ज मान्य केला तर, आपसमेळाचे प्रमाणपत्र निर्गमित करील.

(एक) अशा प्रमाणपत्रात विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीत अशा अपराधासाठी तरतूद केलेल्या कमाल दंडाच्या पन्नास टक्के रक्कम प्रदान करणे; किंवा

(दोन) जर आरोपी व्यक्तीने, विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीत उक्त खंडाअन्वये आपसमेळाची रक्कम प्रदान करण्यात कसूर केली असेल तर, खंड (एक) अन्वये विनिर्दिष्ट केलेल्या आपसमेळाच्या रकमेसह अपराधासाठी केलेल्या कमाल

दंडाच्या पंचवीस टक्के इतक्या अतिरिक्त रकमेचे प्रदान करणे, आणि असे विलंबित प्रदान, जिल्हा दंडाधिकार्यांद्वारे विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा आणखी कालावधीमध्ये प्रदान करण्यात येईल, तो कालावधी, त्या खंडामध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीपेक्षा अधिक असणार नाही.

(३) आरोपी व्यक्तीद्वारे, आपासमेळाची रक्कम, राज्य शासनाला प्रदान करण्यात येईल.

(४) जर आरोपी व्यक्तीने, पोट-नियम (२) आपासमेळाची रक्कम प्रदान करण्यास कसूर केली असेल तर, कलम १४घ च्या कलम (३) मध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे कार्यवाही चालू ठेवण्यात येईल. "

२५. मुख्य नियमाला नमुना अ जोडण्याआधी, पुढील नमुना समाविष्ट करण्यात येईल :-

नमुना अ-१

(नियम २ क (१) (ब) पहा)

बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) नियम, १९९७ याच्या नियम २ क (१) (ब) खालील हमीपत्र.

मी ..... येथील (चित्रीकरणाचे स्थळ)
..... दूक-श्राव्य प्रसारमाध्यम निर्मितीचा निर्माता, किंवा .....वाणिज्यिक कार्यक्रमाचा
संघटक असून पुढील बालकाच्या/बालकांच्या सहभागामध्ये सामील आहे: -

अनुक्रमांक	बालकाचे/बालकांचे नाव	माता पित्याचे /पालकांचे नाव	पत्ता

याद्वारे अशी हमी देतो / देते की, वर नमूद केलेल्या बालकास /बालकांना ..... (कार्यक्रमाचा / समारंभाचा उल्लेख करणे) या कार्यक्रमांमध्ये / समारंभामध्ये वर नमूद केलेल्या बालकाचा / बालकांचा समावेश करण्याच्या ओघांमध्ये, बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) अधिनियम, १९८६ (१९८६ चा ६१) आणि महाराष्ट्र बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) नियम, १९९७ यातील कोणत्याही तरतुदीचे उल्लंघन होणार नाही आणि त्या बालक आणि त्या बालकाची/ बालकांची गैरसोय होऊ नये, त्याला/त्यांना असुरक्षित, धोकादायक वाटू नये म्हणून बालकाच्या/बालकांच्या शारीरिक व मानसिक आरोग्याची आणि इतर आवश्यक गरजांची पूर्ण काळजी घेण्यात येईल. मी असेही हमी देतो / देते की, कार्यक्रमाच्या कालावधीमध्ये, बालकांचा शिक्षणाचा हक्क, त्यांची काळजी व संरक्षण आणि लैंगिक अपराधांपासून त्यांचे संरक्षण करण्यासंबंधीच्या कायदेशीर तरतुदी यांसह बालकांच्या संरक्षणासाठी त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या सर्व कायद्यांचे पालन करण्यात येईल. मी आणखी अशीही हमी देतो / देते की, बाल व किशोरवयीन यांच्या रोजगारास प्रतिषेध करण्यासाठी जागरूकता निर्माण करण्यास मी शासनाला पाठिंबा देईल.

दिनांक:- .....

निर्मात्याचे नाव व स्वाक्षरी:.....

प्रत,-

सहायक कामगार आयुक्त / शासकीय जिल्हा कामगार कार्यालय."

२६. मुख्य नियमाला जोडलेल्या नमुना ब ऐवजी, पुढील नमुना दाखल करण्यात येईल:-

"नमुना 'ब'

किशोरांची नोंदवही

(नियम ५ (१) पाहा)

वर्ष.....

नियोक्त्याचे नाव व पत्ता:- .....

.....

.....

कामाचे ठिकाण:.....

आस्थापनेकडून करण्यात यावयाच्या कामाचे स्वरूप

अनुक्रमांक (१)	किशोराचे नाव (२)	वडिलांचे नाव (३)	जन्म दिनांक (४)	कायमचा पत्ता (५)

आस्थापनेत रुजू झाल्याचा दिनांक (६)	ज्या कामासाठी नेमणूक करण्यात आली त्या कामाचे स्वरूप (७)	दिवसाचे कामाचे तास (८)	विश्रांतीचे अंतराळ (९)	प्रदान केलेले वेतन (१०)
शेरा (११)				

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

आय. ए. कुंदन,
शासनाचे उप सचिव.

INDUSTRIES, ENERGY, LABOUR AND MINING DEPARTMENT

Mantralaya, Madam Cama Marg, Hutatma Rajguru Chowk,

Mumbai 400 032, dated 23rd June 2026.

NOTIFICATION

CHILD AND ADOLESCENT LABOUR (PROHIBITION AND REGULATION) ACT, 1986.

No. BLA 2018/CR 499/Labour-4.— In exercise of the powers conferred by sub-sections (1) and (2) of section 18 of the Child and Adolescent Labour (Prohibition and Regulation) Act, 1986 (18 of 1986), and of all other powers enabling it in that behalf, the Government of Maharashtra proposes to make is hereby make following rules further to amend the Maharashtra Child Labour (Prohibition and Regulation) Rules, 1997, the same having been previously published as required by sub-section (1) of said section 18 of the said Act, as follows, namely :-

1. These rules may be called the Maharashtra Child Labour (Prohibition and Regulation) (Amendment) Rules, 2025.

2. In the Maharashtra Child Labour (Prohibition and Regulation) Rules, 1997 (hereinafter referred to as the “principal Rules”), in rule 1, in sub-rule (1), for the words “Child Labour” the words “Child and Adolescent Labour” shall be substituted.

3. In rule 2 of the principal rules, in sub-rule (1),-

(i) after clause (b), the following clause shall be inserted, namely:-

“(b-1) “fund” means the Child and Adolescent Labour Rehabilitation Fund constituted under sub-section (1) of section 14B of the Act for respective District of Maharashtra ;”;

(ii) after clause (d), the following clause shall be inserted, namely:-

“(d-1) “Municipality” means an institution of self-Government constituted under article 243Q of the Constitution;”;

(iii) after clause (e), the following clause shall be inserted, namely:-

“(e-1) “Panchayat” means a Panchayat constituted under article 243B of the Constitution;”;

(iv) clause (j) shall be omitted.

4. After rule 2 of the principal rules, the following rules shall be inserted, namely:-

“2A. Awareness on prohibition of employment of child and adolescents in contravention to Act.- The State Government, to ensure that the children and adolescents are not employed or permitted to work in any occupation or process in contravention of the provisions of the Act, through appropriate measures, shall,-

(a) arrange public awareness campaigns using folk and traditional media, electronic media or mass media including television, radio, digital display, internet based application and the print media to make the general public, including the employers and the children and adolescents who may be employed in contravention to the provisions of the Act, aware about the provisions of the Act, and thereby discourage employers or other persons from engaging children and adolescents in any occupation or process in contravention of the provisions of the Act;

(b) promote reporting of enterprises, or instances of employment of children or adolescents in contravention of the provisions of the Act, by developing and advertising easily accessible means of communication to authorities specified by the State Government;

(c) display to the possible extent the provisions of the Act, these rules and any other information relating thereto in a railway coaches, railway stations and terminals, Metro and Mono railway stations, public and private bus stops and stations, toll plazas, port,

port authorities, airports and other public places including shopping centers, markets, cinema halls, hotels, hospitals, religious places of worship, trade fairs, malls, exhibitions, amusement parks, District Collector offices, local authority offices, Panchayat offices, police stations, resident welfare association offices, industrial areas, MIDC offices, schools, educational institutions, court complexes, offices of all authorities and their official websites authorised under the Act;

(d) promote through appropriate method the inclusion of the provisions of the Act in learning material and syllabus in school education;

(e) promote inclusion of training and sensitization material on the provisions of the Act and the responsibilities of various stakeholders thereto, in State Labour Department, Directorate of Industrial Health and Safety, offices of the District Collectors, Department of Revenue, Women and Child Welfare Department, Education Department, Police, Judicial and Civil service academies, teachers training and refresher courses and arrange sensitization programs for other relevant stakeholders including Panchayat members, doctors, Employers and concerned officials of the State Government and local authority;

(f) promote all possible activities which shall be of use in prevention, prohibitions, rescue and rehabilitation of rescued working children and adolescents; and

(g) promote main stream education and skill up gradation amongst the rescued working children and adolescent.”.

2B. Child to help his family without affecting education.-

(1) Subject to the provisions of section 3, a child may, without affecting his school education, in any manner,-

(a) help his family in his family enterprise, subject to the condition that such help,-

(i) shall not be in any hazardous occupation or process which is connected with the traditional skill listed in Part A and Part B of the Schedule appended to the Act;

(ii) shall not include work or occupation or process at any stage of the manufacturing, production, supply or retail chain that is remunerative for the child or his family or the family enterprise;

(iii) shall only be allowed to help his family, or a family enterprise, where his family is the occupier;

(iv) shall not perform any tasks during school hours and between 7 p.m. and 8 a.m.;

(v) shall not be engaged in such tasks of helping which hinders or interferes with the right to education of the child, or his attendance in the school, or which may adversely affect his education including activities which are inseparably associated to complete education such as homework or any extra-curricular activity assigned to him by the school;

(vi) shall not be engaged in any task continuously without rest which may make him tired and shall be allowed to take rest to refresh his health and mind and a child shall not help for more than three hours excluding the period of rest in a day;

(vii) shall not include in anyway substitution of the child for an adult or adolescent while helping his family or family enterprise; and

(viii) shall not be in contravention to any other law for the time being in force;

(b) aid or assist his family in such manner which is not incidental to any occupation, work, profession, manufacture or business, or for any payment or benefit to the child or any other person exercising control over the child and which is not detrimental to the growth, education and overall development of the child.

Explanation 1.— For the purposes of this rule, only-

- (a) biological brother and sister of the child;
- (b) brother or sister of the child through lawful adoption by parents of the child; and
- (c) biological brother and sister of parents of the child, shall be included for comprising of the family of a child.

Explanation 2.— For the purposes of Explanation 1, it is hereby clarified that preliminarily, any doubt as to whether a person is a biological brother or sister, may be removed by examining the pedigree of such person issued by the concerned local authority, municipality or Panchayat, as the case may be, or any other legal document issued by concerned authority of the Government.

(2) Where a child receiving education in a school remains absent consecutively for thirty days without intimation to the Principal or Head Master of the school, then, the Principal or Head Master shall report such absence to the concerned nodal officer referred to in clause (I) of sub-rule (1) of rule 31 for information.”;

2C. Child to work as an artist.- (1) Subject to the provisions of section 3, a child may be allowed to work as an artist, subject to the following conditions, namely :-

(a) no child shall be allowed to work for more than five hours in a day, and for not more than three hours without rest;

(b) any producer of any audio-visual media production or any commercial event involving the participation of a child, shall involve a child in participation only after obtaining the permission from the District Magistrate of the districts, the copy of the permission to be submitted for information to the concerned inspector, where the activity is to be performed, and shall furnish to the District Magistrate before starting the activity an undertaking in Form A-1 and the list of child participants, consent of parents or guardian, as the case may be, name of the individual of the production or event who shall be responsible for the safety and security of the child, and ensure that all screening of his films and television programmes shall be made with a disclaimer specifying that if any child has been engaged in the shooting, then, all the measures were taken to ensure that there has been no abuse, neglect or exploitation of such child during the entire process of the shooting; also no production house shall permit the use of harmful, hazardous, chemical based cosmetics for makeup of a child;

(c) the undertaking referred to in clause (b) shall be valid for six months and shall clearly state the provisions for education, safety, security and reporting of child abuse in consonance with the guidelines and protection policies issued by the State Government, from time to time, for such purpose including,-

(i) ensuring facilities for physical and mental health of the child;

(ii) timely nutritional diet of the child;

(iii) safe and clean shelter with sufficient provisions for daily necessities; and

(iv) compliance to all laws applicable for the time being in force for the protection of children, including their right to education, care and protection, and against sexual offences;

(d) arrangement of appropriate facilities for education of the child be arranged so as to ensure that there is no discontinuity from his academic lessons in school and no child shall be allowed to work consecutively for more than twenty- seven days;

(e) appointment of one responsible person for maximum of five children for the production or event, so as to ensure the protection, care and best interest of the child;

(f) at least twenty per cent. of the income earned by the child from the production or event shall be directly deposited by the parent who is joint account holder with child, in a fixed deposit account in a nationalised bank in the name of the child which may be credited to the child on attaining majority; and

(g) no child shall be made to participate in any audio visual and sports activity including informal entertainment activity against his will and consent.

(2) For the purposes of clause (c) to the Explanation to sub-section (2) of section 3, the expression “such other activity” contained therein, shall mean,-

(i) any activity where the child himself is participating in a sports competition or event or training for such sports competition or event;

(ii) cinema and documentary shows on television including reality shows, quiz shows, talent shows, radio and any program in or any other media;

(iii) drama serials;

(iv) participation as anchor of a show or events; and

(v) any other artistic performances which the State Government permits in individual cases, which shall not include street performance for monetary gain.”.

5. For rule 3 of the principal rules, the following rule shall be substituted, namely:-

“**3.** Hours of work.- Subject to the provisions of section 7, no adolescent shall be required or permitted to work in an establishment in excess of such number of hours of work as is permissible under the law for the time being in force regulating the hours of work of the adolescent in such establishment.”.

6. For rule 4 of the principal rules, the following rule shall be substituted, namely:-

“**4.** Certificate of age.-

(1) Where an Inspector has an apprehension that any adolescent has been employed in any of the occupation or processes in which he is prohibited to be employed under section 3A of the Act, he may require the employer of such adolescent to produce to the Inspector a certificate of age from the medical authority.

(2) The medical authority shall, while examining an adolescent for issuing the certificate of age under sub-rule (1), take into account,-

(i) aadhar card of the adolescent and in the absence thereof;

(ii) the birth certificate of the adolescent (given by a corporation or a municipal authority or a Panchayat, and in the absence thereof;

(iii) the date of birth certified by the school authority or the matriculation or equivalent certificate from the concerned examination Board of the adolescent) and only in the absence of any of the methods specified in clauses (i) to (iii) above, the age shall be determined by such medical authority through an ossification test or any other latest medical age determination test.

(3) The ossification test or any other latest medical age determination test shall be conducted on the order of the appropriate authority not below the rank of Additional Commissioner of Labour or Deputy Commissioner of Labour, (Divisional Head) as may be specified by the State Government in this behalf, and such determination shall be completed within fifteen days from the date of such order.

(4) The certificate of age referred to in sub-rule (1) shall be issued in Form A. The charges payable to the medical authority for the issue of the certificate of age shall be same as specified by the State Government, for their Medical Boards.

(5) The charges payable to the medical authority shall be borne by the employer of the adolescent whose age is determined under this rule.”.

5. In rule 5 of the principal rules, in sub-rule (1), for the word “children” the word “adolescent” shall be substituted.

6. In rule 10 of the principal rules, for the word “child” at both the places where it occurs, the word “adolescent” shall be substituted.

7. In rule 11 of the principal rules,-

(i) for the word “children” the word “adolescent” shall be substituted;

(ii) in clause (b), for the word “child” the word “adolescent” shall be substituted.

8. In rule 12 of the principal rules, for the word “children” at both the places where it occurs, the word “adolescent” shall be substituted.

9. In rule 13 of the principal rules,-

(i) in sub-rule (1), for the word “child” the word “adolescent” shall be substituted;

(ii) in sub-rule (2), for the word “children” at both the places where it occurs, the word “adolescent” shall be substituted.

10. In rule 14 of the principal rules, in sub-rule (2), for the word “children” the word “adolescent” shall be substituted.

11. In rule 15 of the principal rules, for the words “a child” the words “an adolescent” shall be substituted.

12. In rule 16 of the principal rules, for the word “child”, at both the places where it occurs, the word “adolescent” shall be substituted.

13. In rule 17 of the principal rules, for the words “a child” the words “an adolescent” shall be substituted.

14. In rule 18 of the principal rules, for the word “a child” the word “an adolescent” shall be substituted.

15. In rule 19 of the principal rules, for the word “children” the word “adolescent” shall be substituted.

16. In rule 20 of the principal rules, for the word “child” the word “adolescent” shall be substituted.

17. In rule 21 of the principal rules,-

(i) in sub-rule (1), for the word “child” the word “adolescent” shall be substituted;

(ii) in sub-rule (2), for the word “child”, at both the places where it occurs, the word “adolescent” shall be substituted.

18. In rule 22 of the principal rules,-

(i) in sub-rule (1), for the word “child” the word “adolescent” shall be substituted;

(ii) in sub-rule (2), for the word “child” the word “adolescent” shall be substituted.

19. In rule 23 of the principal rules, for the word “child” the word “adolescent” shall be substituted.

20. In rule 24 of the principal rules,-

(i) for clause (a), the following clause shall be substituted, namely:-

“(a) In every workroom or establishment, the doors affording exit from any room shall not be locked or fastened so that adolescent employed cannot be easily and immediately open from inside and all such doors, unless they are of the sliding type shall be constructed so as to open outwards”;

(ii) in clause (b), for the word “children” the word “adolescent” shall be substituted;

(iii) in clause (c), for the word “person” the word “adolescent” shall be substituted.

21. In rule 26 of the principal rules, for the word “children” the word “adolescent” shall be substituted.

22. In rule 27 of the principal rules, for the word “child” the word “adolescent” shall be substituted.

23. After rule 28 of the principal rules, the following rules shall be inserted, namely:-

“29. Duties of Inspectors-. An Inspector appointed by the State Government under section 17, for the purposes of securing compliance with the provisions of the Act, shall,-

(i) comply with the norms of inspection issued by the State Government from time to time;

(ii) comply with the instructions issued by the State Government from time to time for the purposes of securing the compliance with the provisions of the Act; and

(iii) report to the State Government quarterly regarding the inspection made by him for the purposes of securing the compliance with the provisions of the Act and the action taken by him for such purposes.

30. Periodical inspection and monitoring.- The State Government shall create a system of monitoring and inspection for carrying into effect the provisions of section 17, which may include,-

(i) the number of periodical inspection to be conducted by the Inspector of the places at which the employment of children is prohibited and hazardous occupations or processes are carried out;

(ii) the intervals at which an Inspector shall report to the State Government regarding complaints received to him relating to the subject matter of inspection under clause (i) and the details of action taken by him thereafter;

(iii) maintenance of record electronically or otherwise of,-

(a) children and adolescent found to be working in contravention of the provisions of the Act including children who are found to be engaged in family or family enterprises in contravention of the Act;

(b) number and details of the offences compounded;

(c) details of compounding amount imposed and recovered; and

(d) details of rehabilitation services provided to children and adolescents under the Act.”.

24. After Chapter IV of the principal rules, the following Chapter shall be inserted, namely:-

“CHAPTER V

DUTIES OF DISTRICT MAGISTRATE AND CHILD AND ADOLESCENT LABOUR REHABILITATION FUND

31. Duties of District Magistrate.-

(1) The District Magistrate shall,-

(I) specify such officers subordinate to him, as he considers necessary, to be called nodal officers, who shall exercise all or any of the powers and perform all or any of the duties of the District Magistrate conferred and imposed on him by the State Government under section 17A;

(II) assign such powers and duties, as he thinks appropriate, to a nodal officer to be exercised and performed by him within his local limits of jurisdiction as subordinate officer;

(III) preside over as Chairperson of the Task Force to be formed in a district consisting of,-

(a) Inspector appointed under section 17 for the purposes of his local limits of jurisdiction;

(b) Superintendent of Police for the purposes of his local limits of jurisdiction;

(c) Additional District Magistrate for the purposes of his local limits of jurisdiction;

(d) Nodal Officer referred to under clause (I) for the purposes of his local limits of jurisdiction;

(e) Assistant Labour Commissioner for the purposes of his local limits of jurisdiction;

(f) two representatives each from a voluntary organization involved in rescue and rehabilitation of employed children and adolescent in the district on rotation basis for a period of three years;

(g) a representative of the District Legal Services Authority to be nominated by the District Judge;

(h) a member of the District Anti-trafficking Unit;

(i) Head of Special Juvenile Police Unit (SJPU) for the purposes of his local limits;

(j) Chairperson of the Child Welfare Committee of the District;

(k) District Child Protection Officer in the District under the Integrated Child Protection Scheme of the Ministry of the State Government dealing with women and child development;

(l) District Education Officer;

(m) any other person nominated by the District Magistrate;

(n) Secretary of the Task Force shall be any of the nodal officers referred to in clause (I) and nominated by the Chairperson.

(2) The Task Force referred to in clause (III) of sub-rule (1) shall meet atleast once in three months and shall make a comprehensive action plan for conducting the rescue operation, taking into account the time available, point of rescue in accordance with the law for the time being in force, confidentiality of the plan, protection of victims and witnesses and the interim relief, in accordance with the guidelines for rescue and repatriation issued by the State Government from time to time; and the Task Force shall also cause to upload the minutes of such meeting on the portal created for such purpose by the State Government.

(3) In addition to the duties referred to in sub-rule (1), the District Magistrate shall ensure through nodal officers that the children and adolescents who are employed in contravention of the provisions of the Act are rescued and shall be rehabilitated,-

(a) in accordance with the provisions of,-

(i) the Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2015 (2 of 2016) and the rules made thereunder;

(ii) the Bonded Labour System (Abolition) Act, 1976 (19 of 1976);

(iii) the Central Sector Scheme for Rehabilitation of Bonded Labourers;

(iv) educational bridging courses such as samagra shiksha abhiyan;

(v) any other law or scheme for the time being in force under which such children or adolescents may be rehabilitated; and subject to,-

(I) the directions, if any, of a court of competent jurisdiction;

(II) the guidelines for rescue, rehabilitation and repatriation issued by the Central and State Governments from time to time in this regard.

32. Payment of amount to Child or Adolescent from and out of Child and Adolescent Labour Rehabilitation Fund.-

(1) The amount credited, deposited or invested, as the case may be, under sub-section (3) of section 14B to the District Child and Adolescent Labour Rehabilitation Fund and the interest accrued on it, shall be paid to the child or adolescent in whose favour such amount is credited in the following manner, namely:-

(i) the Inspector or the nodal officer having jurisdiction shall, under his supervision, ensure that an account of such child or adolescent is opened in a nationalized bank and inform the bank in which the amount of the Fund is deposited online or, as the case may be, to the officer responsible to invest the amount of the Fund under sub-section (3) of section 14B;

(ii) the interest accrued on the proportionate amount of the Fund in favour of the child or adolescent shall be transferred online every six months to the account of the child or adolescent, as the case may be, by the bank officer and the same shall be informed to the concerned Labour office and concerned Labour office shall make the said entry in the maintained cash book;

(iii) when the concerned child or adolescent completes the age of eighteen years, then, as soon as may be possible forthwith or within a period of three months, the total amount credited, deposited or invested in favour of the child along with interest accrued thereon remaining in the bank or remaining so invested under sub-section (3) of section 14B, shall be transferred online to the said bank account of child or adolescent, as the case may be;

(iv) on the information received from the bank, the concerned Inspector shall prepare a report of the amount transferred under clause (ii) and clause (iii) with particulars of the concerned child or adolescent sufficient to identify him and send a copy of the report annually to the State Government for information.

(2) Any amount recovered by way of fine or for composition of offences in pursuance of an order or judgment of a Court in favour of a child or adolescent for the contravention of the provisions of the Act, shall be deposited in the Fund and shall be spent in accordance with such order or judgment.

(3) All Labour Offices shall maintain separate cash book for the District Child and Adolescent Labour Rehabilitation Fund. Once the amount has been transferred online as specified under sub-clause (iii) of sub-rule (1) above, the same shall be informed to the concerned Labour Office and the concerned Labour Office shall make entry in their cash book and shall update the same from time to time.

33. Persons who may file complaint- Any person who may file a complaint under the Act for commission of any offence include Police officer, Inspector under this Act, member of non-Government organization, and school teachers and representatives from School Management Committee, Child Protection Committee, Panchayat or Municipality, who shall be sensitized to file complaint, in the event that any of students in their respective schools is employed, in contravention to the provisions of the Act.

34. Manner of compounding offences.-

(1) An accused person,-

(i) who commits an offence for the first time under sub-section (3) of section 14; or

(ii) who being parent or a guardian, commits an offence under the said section may file an application to the District Magistrate having jurisdiction for compounding the offence under sub-section (1) of section 14D.

(2) The District Magistrate shall after hearing the accused person and the Inspector concerned, on an application filed under sub-rule (1), dispose of such application, and if the application is allowed, issue the certificate of compounding, subject to,-

(i) the payment of a sum of fifty per cent; of the maximum fine provided for such offence within a period to be specified in such certificate; or

(ii) the payment of an additional sum of twenty-five per cent; of the maximum fine provided for such offence together with the compounding amount specified under clause (i), if the accused person fails to pay the compounding amount under the said clause within the specified period, and such delayed payment shall be made within a further period as

may be specified by the District Magistrate, which shall not exceed the period specified in that clause.

(3) The compounding amount shall be paid by the accused person to the State Government.

(4) If the accused person fails to pay the compounding amount under sub-rule (2), then, the proceeding shall be continued as specified under sub-section (3) of section 14D.”

25. Before Form A appended to the principal Rules, the following Form shall be inserted, namely :—

FORM A-1

(See rule 2C(1)(b))

Undertaking under rule 2C(1)(b) of the Child and Adolescent Labour (Prohibition and Regulation) Rules, 1997

I ..... producer of..... an audio visual media production or organizer of..... a commercial event at.....
..... (venue of the shooting) involving the participation of the following child/children, namely :-

Sr. No.	Name of the Child/ Children	Parents/ Guardians Name	Address

do hereby undertake that in the course of the involvement of the above mentioned child/children in the event..... (specify mentioned the event), there shall be no violation of any of the provisions of the Child and Adolescent Labour (Prohibition and Regulation) Act, 1986 (61 of 1986) and the Maharashtra Child and Adolescent Labour (Prohibition and Regulation) Rules, 1997 and full care shall be taken of the physical and mental health, and other requirements of the child/children, so that he/she/they feel no inconvenience, unsafe and dangerous. I also undertake that during the event, all laws applicable for the time being in force for the protection of children, including their right to education, care and protection, and legal provisions against sexual offences will be complied. I further undertake that, I will support the Government to make awareness for the prohibition of employment of the child and adolescents.

Dated: .....

Name and signature of the Producer.....

Copy to,-

Assistant Commissioner of Labour / Government Labour Officer District.”

26. For Form B appended to the principal Rules, the following Form shall be substituted, namely:-

“FORM ‘B’

Register of Adolescent

(See rule 5 (1))

Year.....

Name and address of the employer .....

.....

.....

.....

Place of work .....

Nature of work being done by the establishment

Serial No. (1)	Name of Adolescent (2)	Fathers Name (3)	Date of Birth (4)	Permanent Address (5)	Date of joining the establishment (6)

Nature of work on which employed (7)	Daily hours of work (8)	Intervals of rest (9)	Wages paid (10)	Remark” (11)

By order and in the name of the Government of Maharashtra,

I. A. KUNDAN,
Principal Secretary to Government.